

Любомир ХАХУЛА

ПРОБЛЕМА ВІДНОВЛЕННЯ ПОЛЬСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО МЕМОРІАЛУ У ЛЬВОВІ В ПОЛЬСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Історія українсько-польських відносини у ХХ ст. подає багато прикладів і протистояння (українсько-польська війна 1918–1919 рр., кривавий конфлікт на Волині в 1943 р.), і співпраці (союз Пілсудського–Петлюри 1920 р., діалог польської та української еміграції на сторінках паризького часопису “Культура”). Одним із епізодів у відносинах між поляками й українцями, який розпочався з гострих дискусій, а закінчився примиренням, стала проблема відновлення та відкриття Польського військового меморіалу на Личаківському цвинтарі у Львові.

За влучним висловом польського публіциста, карта польсько-українських відносин 1990-х років мала два “чутливі” місця – Перемишль і Львів. В обох містах мешкали групи людей, для яких історія зупинилася 50 років тому, і вони жили пам’яттю кривд, вчинених колись поляками українцям та українцями полякам¹. Жива пам’ять про минуле не дозволила полякам виважено підійти до вирішення делікатних проблем, пов’язаних із культурним і релігійним життям української громади в Польщі². За 100 км на схід українці також не змогли подолати упередження і швидко примиритися з поляками.

Сучасна польська історіографія на тему т. зв. “цвинтарних дискусій” представлена працями переважно польських дослідників Гжегожа Демеля³, Катажини Єндрашик⁴, Станіслава Ніцеї⁵. Натомість в Україні це питання не представлено ґрунтовними науковими публікаціями⁶. Мета статті – на основі матеріалів польських

¹ Krzemień E. Czułe miejsca / E. Krzemień // Gazeta Wyborcza. – 1997. – 30 czerwca.

² Детальніше див: Хахула Л. Релігійне та національно-культурне життя української громади у Польщі наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття / Л. Хахула // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2013. – Вип. 6. – С. 160–172.

³ Demel G. “Pomarańczowa rewolucja” a kwestja Cmentarza Orłąt lwowskich i innych polsko-ukraińskich relacji / G. Demel // Biuletyn Ukrainoznawczy – 2003. – Nr 9. – S. 83–93.

⁴ Jędraszczyk K. Cmentarz czy Panteon? Konflikt wokół Cmentarza Orłąt lwowskich / K. Jędraszczyk. – Poznań, 2004. – 102 s.; Ejusdem. Strategiczne partnerstwo ukraińsko-polskie. Polska w polityce niepodległej Ukrainy / K. Jędraszczyk. – Poznań, 2010. – S. 220–248.

⁵ Nicieja S. S. Lwowskie Orłęta. Czyn i legenda / S. S. Nicieja. – Warszawa, 2009. – S. 133–148.

⁶ Список статей про польсько-українську суперечку в українській і польській пресі див.: Дискусія навколо польських та українських військових поховань. Справа “Цментажу

та українських періодичних видань проаналізувати перебіг дискусії та її відображення в обох соціумах. Джерелами для написання стали матеріали української і польської преси (“Високий замок”, “Поступ”, “Газета виборча” (“Gazeta Wyborcza”), “Жечпосполіта” (“Rzeczpospolita”) “Політика” (“Polityka”)) та інформація зі сторінок деяких інтернет-видань.

Польський військовий меморіал на Личаківському кладовищі у Львові був збудований у 20–30-х роках ХХ ст.⁷ На ньому ховали учасників протистояння за Львів 1–22 листопада 1918 р., українсько-польської війни 1918–1919 рр. і спільної польсько-української боротьби проти більшовиків у 1920 р., а також полеглих у боях та ветеранів, що померли протягом 1920–1939 рр. Проте на початку 2000-х років деякі польські газети подавали інформацію, що на цвинтарі “спочивали головно польські студенти й учні, які загинули в боях з українцями за Львів у 1918–1919 рр.”⁸. У свідомості мешканців міжвоєнної Польщі та й в історичній пам’яті поляків загалом сформувався міф про “чин львівських орлят” – молодих гімназистів, які зі зброєю в руках захищали рідне місто від ворогів⁹. Варто відзначити, що серед загиблих тут наймолодшими були 13-річний Антоній Петрикевич та 14-річний Єжи Бітшан¹⁰.

Під час Другої світової війни меморіал не зазнав значних руйнувань. Цвинтар почали цілеспрямовано і систематично руйнувати, як писав поляк Ришард Бриковський, після “великого виїзду поляків із рідної землі в 1943–1947 рр.”¹¹. Особливо знищили цвинтар 25 серпня 1971 р. танки і бульдозери, які через могили проклали автомобільну дорогу, навколо було збудовано цегляний мур. Наступні два десятиліття згадки про львівський цвинтар перебували під табу у Варшаві, Києві, а передусім – у Москві¹².

Під кінець 1980-х років поляки почали згадувати про знищені могили на цвинтарі. У червні 1989 р. міністри культури і мистецтва ПНР (Польської Народної Республіки) і УРСР створили Комісію з охорони, консервації та реконструкції Личаківського цвинтаря. Перше її засідання відбулося 16–17 травня 1989 р. у Львові. Тоді вперше обговорили питання зруйнованого Цвинтаря орлят¹³.

1 листопада 1989 р. на розчищеному від сміття цвинтарі відбули спільну панахиду і символічний акт примирення українців із поляками. На стрічці одного

Орльонт” та українських могил на території Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/dyskusija/orlata-arhiv.htm>.

⁷ Харчук Х. Польський військовий меморіал на Личаківському цвинтарі / Х. Харчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / [гол. редкол. Я. Ісаєвич; упоряд.: М. Литвин, І. Патер, І. Соляр]. – Львів, 2009. – Вип. 19: Західно-Українська Народна Республіка: до 90-річчя утворення. – С. 77.

⁸ Termin raczej ostateczny // Rzeczpospolita. – 2002. – 29 kwietnia.

⁹ Nicieja S. S. Lwowskie Orleta... – S. 60–76.

¹⁰ Ibidem. – S. 151.

¹¹ Brykowski R. Odbudowa cmentarza Obrońców Lwowa 1918–1920 / R. Brykowski // Rzeczpospolita. – 1992. – 14–15 marca.

¹² Daniec M. Orleta na zgodę / M. Daniec // Polityka. – 1999. – 15 maja.

¹³ Jędraszczyk K. Cmentarz czy Panteon? – S. 20.

з вінків був напис: “Братам полякам – українці Львова”¹⁴. Українці поклали квіти на польські гроби, а поляки – на могили Українських січових стрільців (УСС).

Тим часом польська сторона створила проект повернення меморіалу до “такого стану, в якому він перебував у 1939 р.”¹⁵. У вересні 1991 р. ці пропозиції передали обласній і міській владі Львова. Міська рада не погодилася з польським проектом і, як аргумент, зазначила: “Польські пропозиції не можуть бути прийняті до виконання як Пантеон, який несе в собі односторонній ідеологічний тягар, що висвітлює українсько-польські військові події 1918 р.”¹⁶. Влада Львова дала згоду на впорядкування польських могил у формі військового цвинтаря.

Через різні обставини перші роки незалежності України не принесли поступу у справі згоди на форму і вигляд майбутнього меморіалу. Лише польсько-українська угода від 21 березня 1994 р. “Про збереження місць пам’яті і поховання жертв війни та політичних репресій”¹⁷, в якій сторони серед іншого зобов’язалися сприяти “улаштуванню місць пам’яті і поховання” та вільному доступу до них, пришвидшила переговорний процес.

У грудні 1994 р. було підписано порозуміння між Радою охорони пам’яті боїв і мучеництва (Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, далі – РОПБіМ) і львівською владою в питанні реконструкції цвинтаря. Згідно з документом, польська сторона мала розпочати реконструкцію навесні 1995 р., а за основу відбудови – взяти вигляд некрополя 1939 р. Тим часом у Перемишлі розгорівся скандал навколо пам’ятника Українській повстанській армії (УПА) в с. Грушівці та могил українських повстанців у с. Бірча. Польські журналісти припускали, що ставлення місцевої влади Перемишля до українських могил певною мірою зрівноважувало ставлення львівської влади до Цвинтаря орлят¹⁸. У грудні 1995 р. Львівська міська рада заборонила проводити будь-які роботи на території некрополя. У листопаді 1996 р. українська сторона не прийняла пропонування поляками план 1-го етапу реконструкції¹⁹. До Варшави помилково надіслали екземпляр плану, на полях якого було написано: “Ніколи! Виключено!”²⁰. На початку червня 1997 р. Комісія військових поховань міської ради Львова прийняла рішення демонтувати плити з антиукраїнськими написами²¹. Покликаючись на це рішення, директор Личаківського цвинтаря в листі до голови польського Товариства опіки над військовими гробами Євгеніуша

¹⁴ Jędraszczyk K. Cmentarz czy Panteon? – S. 21.

¹⁵ Brykowski R. Odbudowa cmentarza Obrońców Lwowa 1918–1920.

¹⁶ Stańczyk T. Cmentarz tak, panteon nie / T. Stańczyk // Rzeczpospolita. – 1993. – 27 sierpnia.

¹⁷ Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про збереження місць пам’яті і поховання жертв війни та політичних репресій від 21 березня 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_014.

¹⁸ Jędraszczyk K. Cmentarz czy Panteon? – S. 26.

¹⁹ Wilczak J. Sława i niezgoda / J. Wilczak // Polityka. – 1997. – 28 czerwca.

²⁰ Daniec M. Orleńta na zgodę.

²¹ Archiwum Akt Nowych (далі – AAN). – 2346 Unia Wolności. – Sygn. 514. – Ministerstwo spraw zagranicznych RP. Departament Europy Wschodniej. Informacja na temat spornych zagadnień w stosunkach polsko-ukraińskich. Warszawa, 26.06.2000 r.

Цидзіка поставив вимогу забрати з цвинтаря у двомісячний термін усі надмогильні плити з написами “Оборонець Львова” й “Оборонець східних кресів”²².

25 червня 1997 р. в результаті переговорів у Львові був підписаний протокол намірів обох сторін. Такий компроміс став можливим лише після втручання найвищих осіб Польщі й України (особисто Президента Л. Кучми). Згідно з ним, у серпні цього ж року польська сторона представила цілісний план реставрації цвинтаря, на його території розпочалися ексгумаційні роботи²³.

Відсутність швидкого поступу в питанні відбудови меморіалу позначилася на ставленні поляків до українців. У 1998 р. значно зменшилась порівняно з попереднім роком кількість поляків, які вважали польсько-українське порозуміння можливим (з 58 % до 48 %) ²⁴. Однак оптимізм змінювався не песимізмом, а лише непевністю: відносна кількість респондентів, які поставили позначку у графі “важко відповісти”, збільшилася на 12 %.

25 липня 1998 р. у Львові українська і польська делегації підписали протокол щодо впорядкування Цвинтаря орлят²⁵. У вересні й жовтні 1998 р. переговорний процес ускладнили дії членів націоналістичної організації Українська національна асамблея – Українська народна самооборона (УНА–УНСО). Вони облили фарбою та пошкодили плиту на могилі Невідомого солдата. На ній з’явилися написи “Лайно” і “NO PL”²⁶. Ці дії осудила київська влада, а місцеві представники запевнили, що реконструкція меморіалу відбуватиметься без перешкод. Польська сторона відреагувала по-іншому. “Газета виборча” написала, що українські націоналісти не визнавали колишньої належності Львова до Польщі, а польських солдатів, які воювали за Львів у 1918 р., називали окупантами²⁷. Ці події збіглися в часі з приїздом до Львова відомого політолога З. Бжезінського і наданням йому міською владою звання почесного громадянина міста. У промові З. Бжезінський не оминув увагою проблеми польсько-української боротьби за Львів у 1918 р., сказавши: “Мій батько походив із Галичини. У 1918 р. він воював за це місто, котре називав Львовом. Але коли я був хлопцем, то він мені говорив, що це була братовбивча війна і з неї скористали інші”²⁸. На конференції про роль України і Польщі у процесі європейської інтеграції, яка відбулася одразу після присвоєння З. Бжезінському звання, тема збезчещення польського меморіалу теж звучала. Більшість учасників з обох країн говорили, що такі дії – це провокація третьої держави. На запитання журналістів, про яку державу йдеться, З. Бжезінський дотепно відповів, що це точно не Аргентина²⁹. Вважалося,

²² Zdjęć napisy // Gazeta Wyborcza. – 1997. – 13 czerwca.

²³ AAN. – 2346 Unia Wolności. – Sygn. 514. – Ministerstwo spraw zagranicznych RP.

²⁴ Polacy o możliwości pojednania z Niemcami i Ukrainą. Komunikat z badań. (CBOS, BS 100/99) / [oprac. M. Strzeszewski]. – Warszawa, 1999. – 7 s.

²⁵ Chodkiewicz A. Traktat polsko-ukraiński a położenie mniejszości polskiej na Ukrainie. Aneks 1 / A. Chodkiewicz // Biuletyn Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego. Badania Ukrainoznawcze. – 1998. – Nr 4. – S. 60–61.

²⁶ Jędraszczyk K. Cmentarz czy Panteon? – S. 32.

²⁷ Zbeszczeszczony pomnik Orłąt // Gazeta Wyborcza. – 1998. – 24 września.

²⁸ Цит. за: Bosacki M. Zgrzyty i plamy / M. Bosacki // Там же. – 25 września.

²⁹ Ejusdem. Po co pytaacie o Orłętą? / M. Bosacki // Там же. – 28 września.

що за суперечками стоїть російська розвідка. Водночас профанацію польських могил осудили українці з Об'єднання українців у Польщі (ОУП).

Потрібно зазначити, що для польської сторони саме угода від 25 липня 1998 р. стала вихідним пунктом для реалізації плану реконструкції Меморіалу орлят. В інформативних зведеннях Департаменту Східної Європи Міністерства закордонних справ Республіки Польща (РП) говорилося про необхідність відстоювати засади цього порозуміння³⁰. Виконуючи рішення липневої угоди, голова РОПБіМ А. Пшевознік наказав зняти напис на головній плиті меморіалу (“Невідомим героям, полеглим під час оборони Львова і південно-східних кресів”), а також таблички на індивідуальних могилах із написами “Невідомим оборонцям Львова”³¹. Голос у цій справі взяли й польські комбатанти. Так громадська організація Порозуміння комбатантських і незалежницьких організацій висловила спротив “систематичному порушенню українською стороною постанов липневої угоди”, яке мало на меті “позбавити цей некрополь елементів польськості”³².

Львівська влада вирішила змінити текст напису на плиті на власний розсуд. У ньому було зроблено граматичну помилку (“Nieznany polskim wojacom poległym w wojnie polsko-ukraińskiej”³³). Коли у травні 1999 р. Президенти Л. Кучма й А. Квасневський покладали квіти до меморіалу, польські журналісти звернули на це увагу Президентів Польщі, який висловив сподівання, що до наступного дня цю помилку виправлять. Наступного ранку дирекція Личаківського цвинтаря це зробила³⁴. Роботи тут були припинені до підписання нової угоди.

Влітку 2000 р. Президент України Л. Кучма дав вказівку Кабінету Міністрів України остаточно вирішити проблему польського цвинтаря. 3 серпня 2000 р. генеральний секретар РОПБіМ А. Пшевознік і заступник міністра закордонних справ України П. Сардачук підписали у Варшаві протокол, який регулював остаточний варіант реконструкції Цвинтаря орлят та оформлення могил перехоронених останків із Бірчі й Лішні на Пікулицькому цвинтарі в Польщі³⁵. Після тривалої дискусії українська сторона погодилася на польські пропозиції: таблицю на могилі Невідомого

³⁰ AAN. – 2346 Unia Wolności. – Sygn. 439. – Najważniejsze kontakty ze Wschodem – Rosja – Ministerstwo spraw zagranicznych RP. Departament Europy Wschodniej. Materiał informacyjny dotyczący Ukrainy. Warszawa, 29.11.1998 r.; AAN. – 2346 Unia Wolności. – Sygn. 514. – Ministerstwo spraw zagranicznych RP.

³¹ AAN. – 2346 Unia Wolności. – Sygn. 772. – Dziennik internetowy PAP – Świat, Warszawa, 25–11–1998. – Przewoźnik: na Cmentarzu Orłąt zdjęto kontrowersyjne tablice.

³² AAN. – 2346 Unia Wolności. – Sygn. 772. – Dziennik internetowy PAP – Kraj, Warszawa, 27–11–1998. – Polscy kombataneci w sprawie Cmentarza Orłąt we Lwowie.

³³ Jeromin A. Pokój lwowski / A. Jeromin, W. Radziwinowicz // Gazeta Wyborcza. – 2005. – 14 czerwca.

³⁴ Стецюк В. Зустріч Президентів країн Центральної Європи у Львові / В. Стецюк. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.brama.com/news/press/990517lvu.html>.

³⁵ Протокол українсько-польських переговорів щодо завершення впорядкування польських військових поховань 1918–1919 років на Личаківському цвинтарі у м. Львові та впорядкування нових могил на українському військовому цвинтарі у Пікуличах. Додаток // Карванська-Байляк А. Україно, визнай / А. Карванська-Байляк. – Варшава, 2002. – С. 228–229.

солдата з написом “Невідомим польським воїнам, полеглим за незалежність Республіки Польща 1918–1920 рр.” і пам’ятники французьким піхотинцям та американським пілотам з історичними написами польською мовою³⁶. Питання встановлення фігур левів перед тріумфальною аркою та брами в західній частині цвинтаря залишилося предметом подальших переговорів. На початку вересня Львівська міська рада ухвалила цей протокол (ухвала № 770 від 4 вересня 2000 р.), проте із певними змінами. Депутати не погодилися на слово “незалежність”, ані на пам’ятники американцям і французам. Окрім того, висунули ультиматум, що, якщо до 1 жовтня польська фірма “Енергополь” не закінчить робіт і не відбудеться відкриття меморіалу, то її замінять українські компанії. Польська сторона, висловивши протест, наполягала на тому, щоби вилучити цвинтар з-під юрисдикції міської ради Львова³⁷.

За тиждень після ухвали Львівської міської ради голова РОПБіМ А. Пшевознік публічно заявив, що нелегально встановлені пам’ятники на місцях поховань воїнів УПА в Польщі мусять бути ліквідовані³⁸. Він запевняв, що це не відповідь українській стороні, а буква закону. Секретар ОУП Петро Тима натомість вказував, що “ще в 1997 р. комісія Сейму, яка займалася питаннями національних меншин, отримала повний перелік місць української цивільної і військової пам’яті. І лише в 2000 р. цю справу витягли, щоби вказати українцям на їхнє місце”³⁹.

Після ухвали міської ради Львова журналісти польського тижневика “Wprost” ситуацію навколо військових поховань підсумували так: “Сьогодні існує кілька позицій в конфлікті за Цвинтар орлят: польського уряду, який хоче відбудувати некрополь у формі, наближеній до вигляду перед 1939 р.; українського уряду, який погоджується з польськими постулатами і хоче схилити до них Львів; третю позицію займає міська рада Львова, яка підпорядковується крайній правici. Остання заспокоїться лише тоді, коли на цвинтарі залишаться самі лише могили”⁴⁰.

Під кінець жовтня 2001 р. у Львові представники місцевої влади почали говорити про недотримання поляками умов порозуміння. Секретар міської ради Василь Білоус закидав, що на могилі Невідомого солдата встановлено “меч-щербець”, який в українців асоціюється із захопленням Болеславом Хоробрим Києва. А. Пшевознік відповідав, що це “хрест, стилізований під меч”⁴¹. Заплановане на листопад 2001 р. відкриття військового меморіалу не відбулося, бо польська сторона не прийняла українських пропозицій (запропоновано напис “полеглим во славу Польщі”⁴²) і

³⁶ Протокол українсько-польських переговорів... – С. 228.

³⁷ *Smoleński P.* Groby, groźby i głupstwa. Rozmowa z sekretarzem Związku Ukraińców w Polsce Piotrem Tymą / P. Smoleński, P. Tyma // *Gazeta Wyborcza*. – 2000. – 2 listopada.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Graczyk M.* Orzeł i tryzub. Czy konflikt w sprawie Cmentarza Orłąt Lwowskich zaważy na stosunkach polsko-ukraińskich? / M. Graczyk, W. Romanowski // *Wprost*. – 2000. – 1 października.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Стеців Г.* Дебати довкола питання про відкриття військового польського цвинтаря у Львові [Електронний ресурс] / Г. Стеців. – Режим доступу: <http://www.ukraine-poland.com/u/publicystyka/publicystyka.php?id=&dzial=polityka>.

наполягала на формулюванні “за незалежність Польщі”. 13 грудня 2001 р., під час засідання Консультативного комітету Президентів України та Польщі в Києві, секретар РОПБіМ А. Пшевознік і голова Державної міжвідомчої комісії з питань вшанування жертв війни і політичних репресій В. Череп підписали протокол порозуміння у справі меморіалу. Воно передбачало повернення на кладовище пам’ятників піхотинців і пілотів із написами: “Французам, полеглим у боротьбі за Польщу в 1919–1920 рр.” й “Американцям, полеглим у боротьбі за Польщу в 1919–1920 рр.”. Польська сторона запропонувала таку версію напису на центральній плиті: “Невідомим солдатам, героїчно полеглим у боротьбі за Польщу”⁴³. Після переговорів спільна польсько-українська комісія узгодила дату офіційного відкриття цвинтаря – 20 лютого 2002 р. Польська громадськість готувалася до відкриття. Президент А. Квасневський висловлював сподівання, що меморіал відкриють у перші тижні 2002 р.⁴⁴. Це рішення мала схвалити ще Львівська міська рада. Навесні 2002 р. українська сторона перенесла відкриття на травень. Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко пояснював таке зволікання парламентськими виборами в Україні. Коментуючи його заяву, Президент Польщі говорив, що особисто для нього принизливо вкотре говорити про “ймовірну, а не остаточну дату відкриття Цвинтаря орлят”⁴⁵.

У травні 2002 р. під керівництвом новообраного мера Любомира Буняка в міській раді Львова відбувалися дебати з приводу відкриття Цвинтаря орлят. Напередодні рада отримала листа від ОУП із проханням “виявити зваженість у прийнятті рішення про відкриття Польського військового цвинтаря, пам’ятаючи, що від цього залежатиме збереження позитивного образу України й доля українських євроінтеграційних устремлінь”⁴⁶. Як аргумент голова ОУП Мирон Кертчак наводив приклади принципової позиції польських офіційних осіб під час вшанування пам’яті “борців за волю України періоду 1918–1920 рр. та національно-визвольних змагань у 40-х роках”, які, “незважаючи на протести окремих радикальних середовищ, уміють виконувати взяті на себе зобов’язання”.

Під час сесії мер схилив депутатів до прийняття компромісного рішення, раніше узгодженого між Києвом і Варшавою. Він зачитав список українських військових поховань у Польщі, що їх впорядкувала польська сторона. На цих меморіалах були написи: “Полеглим за волю України”, “Слава героям”⁴⁷. Під час дебатів міську раду пікетували радикальні організації і виголошували на телекамери гасла, суть яких зводилася до того, що відкриття меморіалу – це зрада, ганьба, ляпас

⁴³ Jędraszczyk K. Cmentarz czy Panteon? – S. 58.

⁴⁴ Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Aleksander Kwaśniewski. Przemowienia. Listy. Wywiady. 2001 rok. Wybór. – Warszawa, 2002. – S. 525.

⁴⁵ Артушевська Т. Монументальний візит Анатолія Зленка / Т. Артушевська // Поступ. – 2002. – 19–20 березня.

⁴⁶ Звернення Об’єднання українців у Польщі до депутатів Львівської міської ради 14.05.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/inform/orlata/zuwp1405.htm>.

⁴⁷ Харченко О. ...А Любомир Буняк відмовчується / О. Харченко // Високий замок. – 2002. – 21 травня.

українцям⁴⁸. Натомість депутати протестували так: “Полеглі за Польщу у Львові – це зрада!”, “Скільки разів будемо згинати шию, бо так захотілося полякам?”⁴⁹. Найбільша дискусія точилася довкола слова “героїчно” в написі “Невідомим воїнам, героїчно полеглим у боротьбі за Польщу в 1918–1919 рр.” (“Nieznany żołnierzom bohatersko poległym za Polskę w latach 1918–1919”)⁵⁰. На думку депутатів, цей напис разом із довоєнними фігурами левів та пам’ятниками американським пілотам і французьким піхотинцям перетворить меморіал на “Пантеон польської зброї”: “Напис, пропонуванний поляками, заторкує наші почуття. Польща пропонує нам конфронтацію, а не компроміс. Що ми скажемо своїм дітям, які прийдуть на цвинтар і запитають: із ким так героїчно воювали поляки? Чи маємо їм казати, що поляки героїчно вбивали ваших прадідів, і тому ми ставимо їм пам’ятники?”⁵¹. Отже, депутати не підтримали київського порозуміння, але запевнили, що протест проти окремих деталей меморіалу не означав, що міська рада цілком заперечує відкриття цвинтаря. Міський голова, як і депутати, хотів, щоб урочисте відкриття відбулося 21 травня. Остаточне рішення в цій справі мав прийняти Президент Польщі.

А. Кваснівський був розчарованим рішенням Львівської міської ради та заявив, що воно “ґрунтується на фальшивих упередженнях, бо польська влада ніколи не мала намірів відтворювати історичні поділи і посягати на гідність українського народу”⁵². Рішення львівської влади було незрозумілим А. Кваснівському з огляду на зусилля, яких він особисто докладав для справи польсько-українського примирення і налагодження стратегічного партнерства з Україною. Щобільше, це рішення польського Президента обурило, тому він стверджував, що “немає умов, аби гідно, спокійно і зосереджено відкрити 21 травня Цвинтар львівських орлят”. На повідомлення зі Львова також негативно відреагувала офіційна влада з Києва, українські політики, письменники, громадські діячі⁵³.

Наступна сесія Львівської міської ради 30 травня 2002 р. також супроводжувалася пікетами під її стінами. Демонстранти тримали транспаранти із гаслами: “Полеглим потрібна молитва, а не меч на могилі”, “Військовим похованням – так, польському пантеону – ні!”⁵⁴ тощо. Після дискусій Львівська міська рада прийняла

⁴⁸ *Wojciechowski M.* Agitacja przestępcza / *M. Wojciechowski* // *Gazeta Wyborcza*. – 2002. – 21 sierpnia.

⁴⁹ Konflikt o Cmentarz Orłąt // Там же. – 23 maja.

⁵⁰ *Wojciechowski M.* Lwów: nie tak / *M. Wojciechowski* // Там же. – 17 maja.

⁵¹ Ibidem.

⁵² *Kwaśniewski A.* Oświadczenie Prezydenta RP w sprawie Cmentarza Orłąt lwowskich. Warszawa, 17 maja 2002 roku / *A. Kwaśniewski* // Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Aleksander Kwaśniewski. Przemowienia. Listy. Wywiady. Styczeń–czerwiec 2002 r. Wybór. – Warszawa, 2002. – S. 349.

⁵³ Детальніше див: *Khakhula L.* Ukraińsko-polskie dyskusje w końcu XX – początku XXI wieku: sprawa Cmentarza Orłąt we Lwowie / *L. Khakhula* // *Między wyobrażoną a polityczną wspólnotą* / [red. nauk.: *M. Genyk, J. Kit, W. Kononenko, W. Lesnyak*]. – Warszawa, 2011. – S. 217–235.

⁵⁴ *Федів Л.* Бійців польської і галицької армій вшановуватимуть разом / *Л. Федів* // *Високий замок*. – 2002. – 1 червня.

ще одну ухвалу щодо польського військового цвинтаря “Про відкриття меморіалу воїнам УГА, полеглим в обороні Львова у 1918–1919 роках, та Польських військових поховань 1918–1919 років на території музею «Личаківський цвинтар»”. Згідно з документом, дата спільного відкриття обох меморіалів за участю Президентів України та Польщі мала бути встановлена на підставі розширених консультацій з обов’язковою участю уповноважених представників Львівської міської ради, Державної міжвідомчої комісії у справах увічнення пам’яті жертв війни та політичних репресій і Ради охорони пам’яті боїв та мучеництва РП. Вони повинні були закінчитися не пізніше 31 липня 2002 р., після цього виконавчий комітет Львівської міської ради мав призначити термін відкриття цвинтаря. “Розширені консультації” між представниками Львова, Києва та Варшави полягали в тому, щоб пояснити зацікавленим сторонам попереднє рішення міської ради, за яким депутати не погодилися на зміни в написах на могилах⁵⁵.

Так чи так, але наступні два роки не принесли жодного поступу в питанні відкриття меморіалу. Польська сторона, погодившись піти на певні поступки (забрати слово “героїчно” з напису на центральній плиті), залишалася на позиції: або відкриття повністю відреставрованого цвинтаря, або ніякого.

Значний вплив на позицію та рішення представників польської сторони мала громадська думка. На початку 1990-х років Личаківський військовий некрополь продовжував формувати в польському суспільстві сильні “патріотичні емоції”⁵⁶. У посткомуністичній Польщі почало виходити багато публікацій, присвячених т. зв. “кресам”; свобода призвела до появи листів і досліджень, які “відробляли” заборонену довгий час “глорифікацію польського чину”⁵⁷ на Сході. У польській публіцистиці постійно з’являлися полоноцентричні мотиви про вільнюські чи львівські цвинтарі, польське мистецтво, переслідування, заслання, католицьку віру тощо⁵⁸. Львівський цвинтар належав до найважливіших символів Другої Речіпосполитої, оскільки однією з національних легенд міжвоєнного часу був образ “дітей з карабінами в руках та оборони кресової столиці”⁵⁹. Р. Бриковський, про якого ми вже згадували, писав: “Не знаходимо місця, щоби описати враження тих поляків, які приїжджають до Львова з усіх куточків світу; не знаходимо місця для опису їх сліз, сліз болю, але й ... радості, не знаходимо місця для опису наших глибоких роздумів”⁶⁰. Після демократичних змін у суспільстві питання реконструкції і нового відкриття меморіалу стало справою честі всього суспільства й усіх польських урядів⁶¹. У перших репортажах із меморіалу

⁵⁵ Федів Л. Бійців польської і галицької армій...

⁵⁶ Nicieja S. Wielkim ludziom wdzięczna Ojczyzna / S. Nicieja // Rzeczpospolita. – 1993. – 30 października – 1 listopada.

⁵⁷ Beauvois D. Mit “Kresów Wschodnich”, czyli jak mu położyć kres / D. Beauvois // Polska myśl polityczna XIX i XX wieku. Polskie mity polityczne XIX i XX wieku / [pod red. W. Wrzesińskiego]. – Wrocław, 1994. – S. 94.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Bruski J. J. Orleża dla orłów / J. J. Bruski // Wprost. – 2002. – 17 marca.

⁶⁰ Brykowski R. Odbudowa cmentarza Obrońców Lwowa 1918–1920.

⁶¹ Czech M. Wstęp / M. Czech / Wiele twarzy Ukrainy. Rozmawiali i przypisami opatrzyli Iza Chruślińska i Piotr Tyma. – Lublin, 2005. – S. 8.

лунали голосні фрази на кшталт: “На наших могилах влаштовано завод їхніх могил”, а також заклики відбудувати цвинтар “в його первинній індрухівській [від прізвища автора меморіалу архітектора Рудольфа Індруха – Л. Х.] формі”⁶².

Іншим результатом такої ностальгії були побоювання, насамперед серед українців, з приводу мрії поляків повернути Львів до Польщі. Польський дослідник С. Ніцея вважав, що такі надії в поляків, якщо ще жили, то лише в дуже вузькому колі осіб найстаршого покоління, які не змирилися з вигнанням. Натомість для наступних поколінь це вже не було настільки актуальним⁶³. А якщо польські земляцтва і плекали якісь мрії про Львів, то передусім про місто на кшталт Страсбурга, де між собою примирилися німці та французи. Щодо відбудови Цвинтаря орлят, то історик розумів, що частина українців могла мати щодо цього побоювання. Проте, “коли в майбутньому поряд із польським меморіалом з’являться могили Січових стрільців, коли польські підручники і книги почнуть інформувати про смерть живих людей і з українського боку, тоді все почне змінюватися”⁶⁴.

У дискусію навколо Цвинтаря орлят заангажувалося багато польських громадських діячів і політиків. У червні 1997 р. в “Газеті виборчій” вийшла стаття Яцека Куроня, присвячена історичним польсько-українським суперечкам, зокрема і щодо реконструкції меморіалу. Автор вважав, що справжня трагедія польсько-українських відносин полягала в поширенні взаємних упереджень найбільше через переказ, який покоління передавало іншому поколінню: кожне вносило свій вклад, розвивало та видозмінювало його⁶⁵. Проте Я. Куронь переконував, що, незважаючи на відмінності в поглядах, людям має бути надане право вшановувати пам’ять жертв – “доглядати за гробами своїх загиблих та убитих. Ця правда є і залишиться суб’єктивною, але мусимо пильнувати, щоб епітафії шанували пам’ять померлих, а не заторкували почуття живих”⁶⁶.

Як повідомляла польська преса, найбільше здивувала поляків у питанні конфлікту навколо меморіалу позиція українських владних еліт. В інтерв’ю “Газеті виборчій” львівський історик Ярослав Грицак пояснював цю ситуацію так: у Львові еліти значно відрізнялися своїми поглядами. Одна частина, яка перебувала при владі, – це колишні партійні діячі, директори колгоспів – з ними взагалі не можна було говорити на тему Цвинтаря орлят⁶⁷. Вони пам’ятали довоєнну Польщу, польсько-українські конфлікти й були переконані, що поляк ніколи не буде добрим. А якщо навіть і буде, то обов’язково матиме з цього якусь вигоду. Вони були директорами бібліотек, архівів, керували Львівською областю. Друга група – люди у віці 35–40 рр., які досягли певного статусу, але ще не мали влади. Більшість із них

⁶² *Masior J.* Pamiętanie, ale jakie / J. Masior // *Semper Fidelis*. – 1993. – Nr 3 (16). – S. 1.

⁶³ *Urbanek M.* Mit Lwowa. Rozmowa z prof. Stanisławem Nicieją, autorem książki “Łyczaków. Dzielnica za Styksem” / M. Urbanek, S. Nicieja // *Polityka*. – 1999. – 29 maja.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Kuroń J.* W pułapce historii / J. Kuroń // *Gazeta Wyborcza*. – 1997. – 21–22 czerwca.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Zrozumcie nas, Ukraińcow. Rozmowa Pawła Smoleńskiego i Marcina Wojciechowskiego z Jarosławem Hrycakiem* / P. Smoleński, M. Wojciechowski, J. Hrycak // *Gazeta Wyborcza*. – 2000. – 16 października.

гуртувалася навколо львівської газети “Поступ”, де публікувалося багато статей на тему цвинтаря⁶⁸.

У Львові також не до кінця розуміли польські проблеми, не було відчуття належності до польсько-українського прикордоння. Київ мав значно кращі контакти з Варшавою, ніж Львів із Перемишлем. Окрім цього, Цвинтар орлят не був тоді найважливішою справою для Львова, де провідне місце належало екзистенційним проблемам українців та України. Справу цвинтаря тут часто трактували як відображення того, що діялося в Польщі навколо поховань воїнів УПА (міський голова В. Куйбіда порівнював справу реконструкції Цвинтаря орлят із конфліктом довкола пам’ятника воїнам УПА в с. Грушівці Перемишльського воєводства⁶⁹). Багато українців не могли пробачити полякам того, як вони повелися під час процесу передачі перемишльського костелу греко-католикам у 1991 р. Натомість мешканці Перемишля, як один з аргументів, ставили запитання: а що із Цвинтарем орлят?⁷⁰.

Взаємозалежність між Львовом і Перемишлем спробувала представити Малгожата Данец у статті, опублікованій в тижневику “Політика”. На її думку, початок польсько-українських переговорів щодо відбудови меморіалу збігся з періодом напруги у відносинах між обома народами: “Саме тоді точився відомий спір за костел кармелітів ... тоді також у Перемишльському воєводстві з’явилися нелегальні пам’ятники полеглим членам УПА. ... У цей час відкривалися римо-католицькі дієцезії в Україні, а на Волині вшановували місця бойового шляху 27-ї дивізії АК. Цвинтар орлят перетворився на предмет торгу”⁷¹. Натомість для українців символом польської нетолерантності виявилася справа могил УПА в польському селі Бірча. Ані депутати, ані громадськість не висловили згоди на гідне перепоховання останків бійців УПА, бо “не забули убивств, вчинених цією формацією та боялися повернення легенди УПА”⁷². Тут Польський військовий меморіал став протигаю Бірчанським могилам.

Під час дискусії почали виявлятися різні погляди на проблему цвинтаря. Польський політолог і публіцист, багатолітній директор польської секції радіо “Вільна Європа” Ян Новак-Єзранський переконував, що Личаківський некрополь треба відновити і впорядкувати, але не в такій формі, в якій він був перед війною, бо це не мав би бути Пантеон слави польської армії. Довоєнний напис на цвинтарі для України виглядав абсурдним. Секретар ОУП Петро Тима на це відповідав так: слово “незалежність” на надгробній таблиці було історично виправданим, бо в 1918 р. поляки у Львові воювали за незалежність, шукали форми власної держави⁷³. Публіцист Марцін Войцеховський писав, що в міжвоєнний період Пантеон орлят збудували як

⁶⁸ Zrozumcie nas, Ukraińcow...

⁶⁹ Wilczak J. Ślawa i niezgoda / J. Wilczak // Polityka. – 1997. – 28 czerwca.

⁷⁰ Кресло А. С. Польсько-українські стосунки й образ України у польській пресі (1991–2003) / А. С. Кресло. – Львів, 2005. – С. 61.

⁷¹ Daniec M. Orleńta na zgodę.

⁷² Ibidem.

⁷³ Smoleński P. Groby, groźby i głupstwa.

місце слави польської зброї, тому відбудова цвинтаря в попередній формі ображала б національні почуття українців і підривала їх права на Галичину⁷⁴.

Найбільший сплеск коментарів та публікацій у Польщі відбувся після сесії Львівської міської ради у травні 2002 р. У пресі мера Л. Буняка почали трактували як політичну фігуру, що підіграє крайньоправим організаціям⁷⁵. З іншого боку, регіональна газета “Тижневик Замойський” писала, що він “самотньо боронив пропозиції польської сторони”⁷⁶. Багаторічний депутат від української меншини в польському Сеймі Мирослав Чех зауважив: “Я обурений рішенням депутатів міськради Львова. Воно немудре, недобре і зайвий раз хвилює Президента Квасневського і поляків. Мені шкода Президента, і я повністю його розумію. Президент Квасневський зробив багато для розвитку польсько-українських стосунків і для вступу України в європейські структури, а тепер зовсім не заслужено натрапив на таку протидію”⁷⁷. Тадеуш Івінський з канцелярії Прем’єра Єжи Міллера вважав, що “Президент Квасневський висловлював погляди на користь України також у коментарях щодо акції «Вісла», робив це в дусі примирення між нашими народами. Польща була першою державою, яка визнала незалежність України, вона виступає за вступ України в НАТО і ЄС – і тому треба замислитися: чому з українського боку ми не одержуємо гідної відповіді?”⁷⁸.

Незважаючи на вжиті заходи для налагодження співпраці з відкриття польського меморіалу, на громадському рівні ставлення поляків до львів’ян після зриву відкриття різко погіршилося. Наприклад, журналісти однієї місцевої газети зіштовхнулися з надзвичайно суворим прикордонним оглядом із боку поляків, група медиків не змогла поїхати на симпозіум до Любліна – польська сторона відмовилась їх приймати⁷⁹. Президент Кракова в листі до мера Львова повідомив, що за наявних обставин не зможе прибути на “Дні Кракова у Львові”⁸⁰.

У Польщі преса часто провину за затягування у справі відкриття цвинтаря поклала на Президента України Л. Кучму. Натомість лідер Польщі А. Квасневський позитивно оцінював позицію свого українського колеги у справі меморіалу, проте звертав увагу на загальну ситуацію в Україні: “Там говорять про УПА як про армію, котра воювала за незалежність України. Це залягло в їх свідомості так глибоко, що дискусія з цього питання надзвичайно важка. І це позначається на

⁷⁴ *Wojciechowski M.* Kwatery, miecz i mer / *M. Wojciechowski* // *Gazeta Wyborcza*. – 2001. – 16 listopada.

⁷⁵ *Wojciechowski M.* Agitacja przetępcza.

⁷⁶ *Czubara K.* Orłęta kością niezgody / *K. Czubara* // *Tygodnik Zamojski*. – 2002. – 22 maja.

⁷⁷ Цит. за: *Осадчук Б.* Компетентна відповідь на некомпетентну рецензію / *Б. Осадчук* // *Політика і культура* – 2002. – 17–23 вересня.

⁷⁸ Там само.

⁷⁹ *Базюк Т.* Стратегическое партнерство Украины и Польши не прошло испытания “кладбищенским вопросом” / *Т. Базюк* // *Корреспондент*. – 2002. – 31 мая.

⁸⁰ Лист Голови Ради Міста Кракова Станіслава Гандзліка. Краків, 20 травня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/inform/orlata/rezol-krakiv.htm>.

питанні цвинтаря”⁸¹. Іншою проблемою, що перешкоджала діалогу з Польщею, А. Кваснівський вважав низький рівень історичної свідомості українців. У радянські часи відрив людини від історії був, на думку Президента Польщі, одним з елементів формування свідомості т. зв. “homo sovieticus”. Тому дискусія про примирення, про відновлення історичної правди мала б розпочатися з історичної освіти: “Це не стосується дітей, а лише політиків. ... Справа цвинтаря складна навіть для українських демократів. Вони безпорадні, бо їх не розуміє власний електорат. У зв’язку з цим ходять довкола, змінюють позицію, обіцяють – і не виконують обіцянок”⁸². А. Кваснівський завжди публічно заявляв, що полякам потрібно в українських питаннях виявляти велике терпіння, розуміння, а інколи й великодушність.

Дискусії в польській пресі продемонстрували також й існування відмінних думок у різних середовищах. У найскладнішій ситуації, як вважалося, опинилися прихильники польсько-українського порозуміння. У “Газеті виборчій” і “Жечпосполитій” публікували статті та коментарі, автори яких намагалися пояснити польській громадськості суспільно-політичну ситуацію в Україні. Члени Польсько-українського форуму Богуміла Бердыховська і Генрик Вуєц вважали, що у Львові існували нечисленні середовища, які докладали “усіх зусиль, щоб не допустити закінчення «цвинтарної епопеї». Бо доки триватиме епопея, доти ті середовища зможуть видавати себе за «незламних оборонців національної гордості й інтересів»”⁸³. Позитивним моментом подій навколо Личаківського цвинтаря, на думку авторів, була дискусія в українських (особливо львівських) засобах масової інформації на тему меморіалу та польсько-українських відносин: “Львівські ліберальні інтелектуали нарешті звернули увагу на проблеми, яких вони раніше не помічали або не надавали їм серйозного значення”⁸⁴. Така дискусія мала фундаментальне значення, бо без внутрішньоукраїнської розмови про нещодавнє польсько-українське минуле та майбутні відносини відкриття Цвинтаря орлят в атмосфері взаємоповаги виглядало неможливим.

Вистачало також і самокритичних відгуків, як, наприклад, співробітника Ягеллонського університету, спеціаліста з польсько-українських відносин 1920-х років Яна Яцека Бруського. На його думку, помилка польської сторони полягала в неналежному проведенні інформаційної кампанії в “підозрілому щодо польських намірів Львові”⁸⁵. Поляки постійно забували про те, що одна сторона вважала “кресовим посланням” (важливим завданням для добра інших), друга – сприймала як “польський імперіалізм”, називаючи польських захисників Східної Галичини “окупантами”, які поховали українські мрії про незалежність. Найкращий вихід із ситуації, що його запропонував історик, полягав у тому, щоб допомогти фінансово і технічно побудувати Меморіал українським воякам, полеглим у 1918–1919 рр.,

⁸¹ Kwaśniewski A. Wywiad dla “Gazety Wyborczej” (fragmenty). 5 lipca 2003 roku / A. Kwaśniewski // Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Aleksander Kwaśniewski. Przemowienia. Listy. Wywiady. Lipiec–grudzień 2003 r. Wybór. – Warszawa, 2004. – S. 20.

⁸² Ibidem.

⁸³ Berdychowska B. Nie opuszczajmy rąk / B. Berdychowska, H. Wujec // Rzeczpospolita. – 2002. – 6–7 lipca.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Bruski J. J. Orleża dla orłów.

бо, можливо, “польські й українські ветерани, які гідно спочивають поряд, мають шанс поєднати живих”⁸⁶.

Польський історик Рафал Жебровський спробував накреслити сценарій розвитку подій у випадку перемоги українського війська в листопадових боях 1918 р. Згідно з його трактуванням, не було сумніву, що Західну Україну невдовзі б підкорив Радянський Союз, а це би призвело до переслідування українських місцевих еліт, великого голоду, масових депортацій, іншими словами – знищення⁸⁷. Не маючи наміру заперечувати вчинену українцям кривду в період міжвоєнної Польщі, Р. Жебровський переконував, що саме польське панування на Західній Україні врятувало українське населення та його еліти від значно гіршої долі. І коли настав час відбудовувати незалежну державу, то “власне землі, що належали в 1918–1939 рр. до Польщі, стали для України тим, чим для Італії був П’ємонт у ХІХ ст.”⁸⁸. Визнаючи за парадокс твердження, що польські оборонці Львова добре послужили незалежній Україні, автор вважав, що українці повинні принаймні їх поважати.

З іншого боку звучали фрази про марність зусиль влади в налагодженні відносин з Україною і у спробах наблизити її до Європи. Для частини противників польсько-українського примирення рішення Львівської міської ради стало справжнім подарунком долі. Деякі організації та групи саме через рішення депутатів змогли “раціоналізувати свої антиукраїнські фобії і заклики дати собі спокій з Україною і українцями, бо насправді відомо, чого від них можна сподіватися”⁸⁹. Під час дискусій у пресі та Інтернеті з’являлися заклики до зміни польської східної політики загалом. Згідно з ними, Польща протягом останньої декади даремно поглиблювала співпрацю з Україною, занедбуючи при цьому відносини з Росією. Тому вона втратила шанси, які ці відносини несли. Найвиразнішим речником такого погляду стала ліво-національна (*narodowo-lewiscowa*) газета “Трибуна”. Заступник головного редактора видання Марек Баранський висловлював переконання, що не Україна, а Росія робила Польщі жести до примирення, надавала докази власного прагнення до примирення. Тим часом Україна, “без сумніву, урочисто приймала польського Президента на кордонах областей, ... але більше нічого не робила”⁹⁰.

Проукраїнську позицію в цих дискусіях зайняв уродженець Львова Я. Куронь. На його думку, Україна ніколи не позбавляла Польщі незалежності, а Польща Україну, “напевно, двічі, і вдруге це сталося у 1918 р., коли внаслідок війни з Польщею перестала існувати Західно-Українська Народна Республіка”⁹¹. У зв’язку з цим Я. Куронь був переконаним, що для львівських депутатів справа полягала не в тому, “що там є невідповідні прикметники про незалежну Польщу чи «героїчно полеглих»”. Справжньою причиною опору Львівської міської ради та громади

⁸⁶ *Bruski J. J. Orleṭa dla orłów.*

⁸⁷ *Żebrowski R. Orleṭa dla Ukrainy / R. Żebrowski // Rzeczpospolita. – 2002. – 25–26 maja.*

⁸⁸ *Ibidem.*

⁸⁹ *Berdychowska B. Nie opuszczajmy rąk.*

⁹⁰ Цит. за: *Berdychowska B. Nie opuszczajmy rąk.*

⁹¹ *Kuroń J. Rozumiem protest Ukraińców. Notowała Iza Chruślińska / J. Kuroń, I. Chruślińska // Gazeta Wyborcza. – 2002. – 23 maja.*

міста був факт, що поляки примушували українців погодитися, “щоби цей пантеон тріумфу польської зброї стояв у місті, яке вони [українці – Л. Х.] вважають серцем України, щоби пригадував їм про поразку 1918 р.”⁹². Я. Куронь звертав увагу, що в Польщі не існувало жодного пантеону тріумфу німецької чи російської зброї, бо Польща на таке б не погодилася. Крім того, українська сторона, на думку політика, почувалася якось незручно в цій дискусії, бо Польща для України була “великим політичним шансом по дорозі до Європи” й українці маневрували так, щоб якнайменше уразити Польщу та одночасно зберегти власну гідність.

Стаття Я. Куроня спричинила хвилю незадоволень, передусім у середовищі Товариства шанувальників Львова і південно-східних кресів. Відповідь на публікацію авторства Анджея Павловського з’явилася в часописі краківського відділення Товариства “Crasovia Leopoldis”⁹³. Польські дослідники К. Єндращик і С. Ніцея помилково вказують, що стаття-відповідь Я. Куроню була опублікована в “Газеті виборчій”⁹⁴. Насправді, А. Павловський надсилав текст до редакції газети, проте його не прийняли до друку, що зазначено в редакційній замітці часопису “Crasovia Leopoldis”⁹⁵. У статті А. Павловський звинуватив Я. Куроня в тенденційності висвітлення польсько-українських відносин і в тому, що останній вважав Львів українським містом⁹⁶. Саме сумішню старих історичних міфів і стереотипів типу “Львів і Східна Малопольща – одвічно польські землі”, “Українські націоналісти – вбивці польських професорів у 1941 р.” тощо автор листа-відповіді намагався довести Я. Куроневі слушність польської позиції.

Ще одним наслідком напруги у процесі польсько-українських переговорів стало поширення серед поляків різноманітних історій і стереотипів про небезпеку перебування у Львові. Зокрема представники “громадськості Львова” застерігали молодь Кракова не відвідувати Личаківський цвинтар, “хіба що великими групами, бо в іншому випадку ніхто не зможе гарантувати їхньої безпеки”⁹⁷.

Не менш гострою була і внутрішньоукраїнська дискусія щодо Польського військового меморіалу⁹⁸. На початку листопада 2002 р. в Українському католицькому

⁹² *Kuron J.* Rozumiem protest Ukraińców...

⁹³ *Pawłowski A.* W sprawie Cmentarza Orłąt i nie tylko [Електронний ресурс] / A. Pawłowski. – Режим доступу: <http://www.lwow.home.pl/kuron1.html>.

⁹⁴ *Jędraszczyk K.* Strategiczne partnerstwo ukraińsko-polskie. – S. 242; *Nicieja S. S.* Lwowskie Orłęta. – S. 140.

⁹⁵ *Pawłowski A.* W sprawie Cmentarza Orłąt i nie tylko.

⁹⁶ *Ibidem.*

⁹⁷ Цит. за: *Berdychowska B.* Nie opuszczajmy rąk.

⁹⁸ Звернення львівських інтелектуалів до президентів України та Польщі, 17.06.2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/inform/orlata/appeal-kk.htm>; Група львовських інтелектуалів просит президентів України и Польши не устанавливать новой даты открытия военных мемориалов во Львове, 17 июня 2002, ИНТЕРФАКС-УКРАИНА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/inform/orlata/appeal-kk.htm>; Звернення представників інтелектуальних та громадських середовищ Львова до громади міста, 12 липня 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/inform/orlata/appeal-1207.htm>;

університеті відбулася зустріч польських та українських інтелектуалів і студентів за круглим столом під назвою: “Що робити з історією?”. Серед присутніх були: Я. Куронь, М. Маринович, Б. Бердиховська, Я. Грицак, Т. Возняк та ін. У виступі Я. Куронь запитував: “Ми майже один народ. То чому ж ми пролили стільки крові? Напевне, між нами є стільки ж близькості, скільки ненависті”⁹⁹. Український дисидент М. Маринович вважав, що на суперечку довкола Цвинтаря орлят сильно впливала пам’ять про конфлікти 1930–1940-х років: “Люди говорять «орлята», але думають про УПА й АК, події на Волині, або про те, з чим зіткнулися українці у Львові перед Другою світовою війною”¹⁰⁰.

Крім громадських діячів та інтелектуалів, активну участь у справі польсько-українського примирення щодо Личаківського меморіалу взяло римо- та греко-католицьке духовенство України в особах архієпископів-кардиналів Мар’яна Яворського та Любомира Гузара. Коментуючи стан справ, кардинал Л. Гузар називав спротив із боку Львівської міської ради прикладом українського страху: “З однієї сторони є крикливий націоналізм, з іншої – рада не має людей такого формату, щоб місто їх послухало”¹⁰¹. Намагаючись залагодити гострі внутрішньоукраїнські суперечки довкола цвинтаря, кардинал оприлюднив 20 червня 2002 р. Пастирський лист, у якому закликав вірних Української Греко-Католицької Церкви в щирій християнській молитві “схилити голови над українськими і польськими могилами на Личаківському цвинтарі”¹⁰². На початку липня 2002 р. кардинали Л. Гузар та М. Яворський оприлюднили Відкритий лист із закликом до всіх людей доброї волі допомогти у вирішенні суперечки навколо Цвинтаря орлят. Вони звертали увагу на те, що “кожен, хто проливає кров за свою вітчизну, заслуговує на повагу і пам’ять”¹⁰³. М. Яворський та Л. Гузар висловили переконання, що польський меморіал і розташовані поряд могили воїнів УГА “можуть стати символами польсько-українського примирення”¹⁰⁴.

1 листопада 2002 р. на Личаківському цвинтарі львівські римо- та греко-католики зі своїми духовними лідерами пройшли спільною процесією до обох меморіалів і провели спільні молебні. Разом із львів’янами молилися поляки та

Відкритий лист до українців та поляків доброї волі у справі Цвинтаря Орлят. Варшава, липень 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://postup.brama.com/dinamic/i_pub/usual.php?what=3498; Почесні громадяни Львова запропонували Президенту України створити сприятливі умови для перенесення в майбутньому Пантеону Слави війська Польського у Львові на територію сучасної Польщі. Львів, 19 червня 2002 р. Медіа Простір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/inform/orlata/m-pr1906.htm>.

⁹⁹ *Wojciechowski M.* Tyle bliskości, ile nienawaści / *M. Wojciechowski* // *Gazeta Wyborcza*. – 2002. – 2–3 listopada.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ *Nienewiść jak czkawka. Rozmowa Pawła Smoleńskiego z Kardynałem Liubomirem Huzarem* / *P. Smoleński, Kard. L. Huzar* // *Tamże*. – 18 lutego.

¹⁰² *Kardynał Liubomir Huzar. Mogiły niedoskonałości* / *Kard. Liubomir Huzar* // *Gazeta Wyborcza*. – 2002. – 20–21 lipca.

¹⁰³ *Apel kardynałów* // *Tamże*. – 20–21 lipca.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

Я. Куронь¹⁰⁵. Польський журналіст так описав спільний похід: “Ми несли запалені свічки, вінки і квіти. Український хор співав «Господи, помилуй». Українці та поляки спільно поклонилися Січовим стрільцям, спільно віддали честь орлятам, спільно задумалися над могилами молодих солдатів обох народів, котрі полягли у братовбивчій боротьбі. ... Нарешті вдалося розірвати зачароване коло: з обіймів історії ми втекли в майбутнє”¹⁰⁶. Ідея спільного вшанування річниці українсько-польських боїв за Львів зародилася в колах львівської інтелігенції “наперекір закомплексованій міській раді і крикливим націоналістичним середовищем”¹⁰⁷. Історик Я. Грицак, один з ініціаторів спільного молебню, признався, що якби не ухвала міської ради Львова, то ідея спільної молитви не виникла б ніколи. На що журналіст “Газети виборчої” зреагував так: “Тому сердечна подяка львівським депутатам за глупоту, націоналістам – за крики, а львів’янам – за серце і розум”¹⁰⁸. Після 2002 р. спільна українсько-польська молитва примирення на українському й польському військових меморіалах Личаківського цвинтаря у Львові проходить щорічно за участі духовенства, інтелектуалів, урядових представників, пересічних громадян України та Польщі¹⁰⁹.

Перелом у справі відкриття цвинтаря принесли президентські вибори 2004 р. та підтримка Польщі й поляків демократичних прагнень українського народу. Саме так писала польська преса на початку 2005 р., додаючи, що меморіал може бути відкритим найближчим часом. 25 січня 2005 р. В. Ющенко під час виступу в Раді Європи подякував полякам за підтримку і запевнив польське суспільство, що сам звернеться до міської ради Львова з питанням про зміну “існуючого становища”¹¹⁰. Повідомлялося, що він просив своїх співробітників із Львівщини, аби ті “вирішили всі спірні проблеми з поляками”. Крім того, під час виступу у Страсбурзі Президент України обіцяв полякам, які проживали в Україні: “Ваші діти будуть розмовляти мовою своїх батьків і будуть ходити до польських костелів. Я вам це обіцяю”¹¹¹.

У Львові також існувало переконання про швидке врегулювання цвинтарної дискусії. Депутат міської ради Анатолій Романюк вважав, що з ініціативи Президента питання вирішиться. На його думку, після Помаранчевої революції ставлення

¹⁰⁵ *Wojciechowski M.* Tyle bliskości, ile nienawaści.

¹⁰⁶ *Ejusdem.* Uciekliśmy z objęć Historii / *M. Wojciechowski* // *Gazeta Wyborcza*. – 2002. – 9–10 listopada.

¹⁰⁷ *Ibidem.*

¹⁰⁸ *Ibidem.*

¹⁰⁹ *Терещук Г.* Українсько-польське примирення на Личаківському цвинтарі у Львові [Електронний ресурс] / Г. Терещук. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24758140.html>; *Його ж.* Сучасні українці і поляки не винні за минуле – Анджей Кунерт [Електронний ресурс] / Г. Терещук. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25155451.html>; *Возняк Т.* Запрошуємо на українсько-польську молитву примирення [Електронний ресурс] / Т. Возняк. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/voznjak/5453606cd4206/>.

¹¹⁰ *Sołtyk R.* Juszczenko: koniec sporu o Cmentarz Orłąt / *R. Sołtyk, M. Wojciechowski* // *Gazeta Wyborcza*. – 2005. – 26 stycznia.

¹¹¹ *Ibidem.*

українців до поляків значно покращилося. Цьому сприяла сильна підтримка польського суспільства під час подій осені 2004 р. У Львові, зокрема, противники польсько-українського компромісу залишалися безсилими перед настроями місцевого населення¹¹². Говорили, що вибори настільки “розтопили лід між поляками й українцями, що навіть найзатятішим націоналістам незручно буде виступати проти відкриття цвинтаря”¹¹³. Крім того, В. Ющенко в цей час користувався великим авторитетом у Західній Україні, до його думки дослухався кожен¹¹⁴.

Під час зустрічі у травні 2005 р. польсько-українська комісія випрацювала компромісний варіант напису на плиті могили невідомого солдата: “Тут спочиває польський солдат, який загинув за Батьківщину” (“*Tu leży polski żołnierz poległy za Ojczyznę*”). На сесії Львівської міської ради 19 травня 2005 р. більшість депутатів підтримали порозуміння з урядом Польщі в питанні напису. Міська рада також погодилася на відновлення пам’ятників французьким піхотинцям та американським пілотам із написами “Полеглим у боротьбі за Польщу 1920–1920” (“*Poległym w walce o Polskę 1919–1920*”¹¹⁵). Рада прийняла звернення, в якому закликала польську сторону збудувати пам’ятник українцям с. Павлокома, вбитих під час польської відплатної акції в 1945 р.

На початку червня 2005 р. у Варшаві польська й українська сторони порозумілися в питанні остаточного вигляду військового меморіалу, яке охоплювали такі пункти: а) напис на центральній могилі: “Тут спочиває польський солдат, який загинув за Батьківщину”; б) на старі місця повернено пам’ятники американським пілотам і французьким піхотинцям; в) кам’яні фігури левів із щитами не повернено на некрополь¹¹⁶.

Польсько-українська умова передбачала також, що відкриття цвинтаря відбудеться 24 червня й участь у ньому візьмуть Президенти В. Ющенко та А. Квасневський.

Після нетривалих дебатів у Львівській міській раді¹¹⁷ депутати підтримали варшавські домовленості й проголосували за те, щоб перед входом на Цвинтар орлят та Меморіал воїнів УГА помістити двомовний напис: “Тут спочивають українські та польські воїни, які полягли у війні 1918–1919 років” (“*Tu spoczywają ukraińscy i polscy żołnierze, polegli w latach 1918–1919*”¹¹⁸).

24 червня 2005 р. у Львові за участі Президентів Польщі й України відбулося урочисте відкриття Цвинтаря орлят та Меморіалу воїнів УГА. У промові на відкритті В. Ющенко нагадав, що Польща – друг і стратегічний партнер України: “Варшава послідовно працює для того, щоби відкрити європейські двері для Києва.

¹¹²Lwów otworzy Orłęta // *Tamże*. – 29–30 stycznia.

¹¹³*Adamski Ł.* Lwów klóci się o Cmentarz Orłąt / *Ł. Adamski* // *Tamże*. – 10 czerwca.

¹¹⁴Lwów otworzy Orłęta.

¹¹⁵*Jeromin A.* Cmentarz Orłąt wkrótce / *A. Jeromin* // *Tamże*. – 20 maja.

¹¹⁶*Adamski Ł.* Jest zgoda na Orłęta / *Łukasz Adamski* // *Tamże*. – 7 czerwca.

¹¹⁷*Jeromin A.* Pokój lwowski / *A. Jeromin, W. Radziwinowicz* // *Tamże*. – 14 czerwca; *O Orłętach w poniedziałek* // *Tamże*. – 11–12 czerwca.

¹¹⁸*O Orłętach w poniedziałek.*

В об'єднаній Європі наші народи бачать себе разом”¹¹⁹. При цьому український Президент додав: “Я не сумніваюся: немає вільної України без вільної Польщі”. Також В. Ющенко згадав ім'я Папи Римського Івана Павла II, який “як ніхто інший розумів трагізм конфлікту між нашими народами і зробив дуже багато для того, щоби цей день настав”¹²⁰. Президент А. Кваснєвський сказав: “Поляки й українці, подаємо один одному руки понад історією, подаємо понад могилами. Я переконаний, що в майбутнє ми йдемо разом!”¹²¹.

Отже, майже п'ятнадцятирічна дискусія навколо Польського військового меморіалу на Личаківському кладовищі стала одним із важливих етапів польсько-українських відносин у 90-х роках ХХ – на початку ХХІ ст. Про важливість піднятих проблем для обох держав свідчило залучення найвищих осіб державної влади до вирішення непорозумінь. Разом із тим історична пам'ять обох народів і закріплені у свідомості стереотипи часто ускладнювали процес переговорів та досягнення домовленостей. Поряд із політиками й інтелектуалами важливу роль у процесі відіграли найвищі церковні єрархи через спільні заяви та єкуменічні молебні. Помаранчева революція і прихильне ставлення до неї поляків допомогли переламати консервативний опір з обох сторін та досягнути порозуміння. Спільне урочисте відкриття меморіалів і сприятлива атмосфера навколо цього дають можливість констатувати, що вирішення дискусії стало одним із важливих етапів польсько-українського примирення.

Дискусія щодо військового меморіалу мала також і позитивний аспект, який показав, що “немає чогось такого, як польський та український погляд”¹²². І в Польщі, і в Україні існували середовища, зацікавлені в розвитку та триванні цього конфлікту, але були й люди, які шукали виходу з цієї ситуації. У результаті перемогли прихильники порозуміння. Натомість в українському суспільстві справа орлят стала “першою серйозною спробою частини громади сформувати власне ставлення до української історії, а не приймати позицію, накинута урядом”¹²³.

У наступному десятилітті покращення у відносинах між поляками й українцями відобразили результати соціологічних опитувань щодо взаємного сприйняття та примирення. У 2014 р. із прихильністю до українців ставилися 34 % поляків¹²⁴, тоді як

¹¹⁹Juszenko W. Oczyśćmy pamięć z fałszu / W. Juszczenko // Lwowskie spotkania. – Reprint wydania z 2005 r.

¹²⁰Szwic J. “Tam gdzie lwowskie spią Orleń” / J. Szwic // Życie Podkarpackie. – 2005. – 29 czerwca.

¹²¹Kwaśniewski A. Wystąpienie podczas uroczystego otwarcia Cmentarza Orłąt Lwowskich. Lwow, 24 czerwca 2005 roku / A. Kwaśniewski // Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Aleksander Kwaśniewski. Przemowienia. Listy. Wywiady. Lipiec–grudzień 2005 r. Wybór. – Warszawa: Kancelaria Prezydenta RP, 2005. – S. 485.

¹²²Wiele twarzy Ukrainy. Rozmowa z Jarosławem Hrycakiem / J. Hrycak, I. Chruślińska, P. Tyma // Wiele twarzy Ukrainy; [rozmawiali i przypisami opatrzyli I. Chruślińska i P. Tyma]. – Lublin, 2005. – S. 39.

¹²³Ibidem.

¹²⁴Stosunek Polaków do innych narodów. Komunikat z badań. (CBOS, NR 20/2014) / [oprac. M. Omyła-Rudzka]. – Warszawa, 2014. – S. 10.

серед українців таких була рівно половина¹²⁵. Неабияк підтримали українців поляки й під час Революції гідності, коли 63 % респондентів підтримали дії протестувальників (така підтримка була навіть вищою, ніж під час Помаранчевої революції, коли прихильників В. Ющенка підтримало 54 % дорослих поляків)¹²⁶, а багато особисто взяли участь у Майдані. Незважаючи на якісні зрушення у відносинах, українці та поляки повинні щоденно працювати над тим, щоби вберегти досягнуте порозуміння в питанні Польського військового меморіалу у Львові від намагань знову розсварити обидва народи закликами до демонтажу т. зв. “меча-щербця”¹²⁷ чи спробами нав’язати через соціальні мережі ідею повернення кам’яних левів на цвинтар¹²⁸.

¹²⁵Public Opinion Survey Residents of Ukraine. March 14–16, 2014. – Kyiv, 2014. – P. 94.

¹²⁶Stosunek do protestów na Ukrainie. Komunikat z badań. (CBOS, NR 21/2014) / [oprac. B. Roguska]. – Warszawa, 2014. – S. 3.

¹²⁷Міжнародний скандал: у Львові можуть демонтувати польський меч-щербець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?mizhnarodniy_skandal_u_lvovi_mozhut_demontuvati_polskiy_mechshherbets&objectId=1080487; Меч-щербець на Цвинтарі орлят у Львові хочуть замінити хрестом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?mechshherbets_na_tsvintari_orlyat_u_lvovi_hochut_zaminiti_hrestom&objectId=1289704.

¹²⁸Domagam się powrotu kamiennych lwów na Cmentarz Orłąt Lwowskich [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/leopolissepmerfidelis?fref=ts>.